

Lynx lynx (L., 1758)

Ryś euroazjatycki

ssaki, drapieżne, kotowate

Opis gatunku

Ryś euroazjatycki jest największym z europejskich kotowatych.

Ciało: długość dorosłego osobnika może dochodzić do 150 cm, w tym ok. 20 cm przypada na krótki ogon.

Masa ciała: u dorosłego osobnika od 12 do 35 kg, średnio ok. 20 kg; 260–360 g w chwili narodzenia. Dymorfizm płciowy wyraźny, samce większe od samic.

Ogon krótki, tępo zakończony, z charakterystycznym czarnym końcem. Uszy trójkątne i sterzące, szerokie u podstawy i zakończone pędzelkami sztywnych czarnych włosów (4–5 cm).

Sierść gęsta i jedwabista (4,5–9 tys. włosów na cm²). Górna strona ciała ciemniejsza, najczęściej brązoworudoszara, brzuch białokremowy. Rysie karpackie mają futro z wyraźnymi czarnymi plamami, a rysie nizinne są ubarwione bardziej jednolicie, ze słabymi cętkami tylko na łapach.

Ryś ma krępy tułów, okrągłą głowę, krótką szyję, kończyny długie i silnie umięśnione, z szerokimi łapami.

Kończyna przednia z 5 palcami zakończonymi ostrymi, mocnymi, zagiętymi pazurami, które mogą być wysuwane bądź chowane.

Kończyna tylna zakończona tylko 4 palcami.

Uzębienie: w uzębieniu stałym w jednej szczęce znajduje się 6 siekaczy, 2 kły, 4 przedtrzonowce i 2 trzonowce.

Brak drugorzędowych cech płciowych.

Trzy pary gruczołów sutkowych. Po obu stronach odbytu gruczoły przyodbytowe, których wydzielina wykorzystywana jest do znakowania areálu.

Odchody kielbaskowate, podłużne (10–12 x 2–3 cm), najczęściej zasypywane, ale też odkładane w widocznych i charakterystycznych miejscach jako element znakowania areálu.

Możliwość pomyłki z innymi gatunkami

Ryś jest bardzo charakterystycznym dużym drapieżnikiem i trudno go pomylić z innymi gatunkami.

Cechy biologiczne

Rozmnażanie

Gatunek terytorialny, dorosłe osobniki znakują teren moczem, wydzieliną gruczołów przyodbytowych i kałem.

Samiec utrzymuje w ramach swojego areálu co najmniej jedną samicę. Dojrzałość płciowa w wieku 2 (samica) i 3 (samiec) lat.

1361

Ruja w okresie od końca stycznia do marca. Owulacja wywołana jest przez bodziec kopulacji.

Średni okres trwania ciąży ok. 70 dni. Jeden miot w roku. Młode rodzą się najczęściej w maju, zwykle 2–3 osobniki (maksymalnie do 6). Przychodzą na świat ślepe, otwierają oczy w drugim tygodniu życia. Tylko samica opiekuje się potomstwem. Przez dwa pierwsze miesiące życia młode przebywają w gnieździe, gdzie się urodziły, potem matka przenosi lub przeprowadza je do tymczasowych ukryć, co raz częściej w miarę wzrostu młodych.

Młode przebywają z matką aż do następnej rui i zmuszone są podjąć samodzielne życie w wieku 9–11 miesięcy. Śmiertelność młodych przed usamodzielnieniem się jest bardzo wysoka (do 50%). Rysie żyją w niewoli do 25 lat.

Aktywność

Ryś jest zwierzęciem zamieszkującym duże kompleksy leśne i prowadzi bardzo skryty tryb życia. Zwierzę a aktywności nocnej, w ciągu dnia odpoczywa i śpi. W miejscach spokojnych oraz w czasie zwiększonego zapotrzebowania pokarmowego (zima, wychowywanie młodych) bywa także aktywny w dzień. Przemieszczanie się rysia związane jest z polowaniem, znakowaniem arealu, a w okresie cieczki – poszukiwaniem samic gotowych do rozrodu. Długość dobowej wędrówki może przekraczać 20 km, najczęściej do 10 km. Rysie prowadzą samotniczy tryb życia, z wyjątkiem samic wychowujących młode. Terytorializm jest wykształcony osobno dla obydwu płci, czyli samice konkurują o przestrzeń z samicami, a samce z samcami. Terytoria samic albo są wyłączne, albo nakładają się tylko w nikłym stopniu; podczas gdy terytoria samców znacznie się nakładają. Wielkość arealów osobniczych rysia w Europie jest bardzo zróżnicowana w różnych lokalizacjach geograficznych. W Polsce arealy samców dochodzą do 350 km², a samic do 150 km² (w górach są mniejsze niż na nizinach). Przejawy aktywności rysia są bardzo trudne do zaobserwowania w terenie, łatwiejsze w zimie – w okresie zalegania pokrywy śnieżnej. Są to:

Tropy: Przednie łapy rysia są 5-palcaste, ale wewnętrzny palec znajduje się tak wysoko, że nie pozostawia śladu, dlatego też w odciskach wszystkich łap widoczne są tylko opuszki 4 palców. Pazury, chowane podczas poruszania, zwykle nie pozostawiają żadnych śladów. Tropy przednich łap są zaokrąglone (7–8 x 6–7,5 cm), tylnych bardziej owalne i nieco mniejsze (7–7,5 x 6,5–7 cm). Najczęściej ryś porusza się chodem, wtedy tylne kończyny stawiane są w ślady pozostawiane przez kończyny przednie, a układ tropów tworzy prawie prostą linię (długość kroku 35–50 cm).

Ślady żerowania: Zdobycz (najczęściej sarny i jelenie) jest przez rysie starannie ukrywana. Bardzo często przeciągana w gęstwinę, pod zwalone pnie, zwisające gałęzie drzew i maskowana ściółką, liśćmi, śniegiem i wyrwaną sierścią ofiary. Ryś zwykle powraca przez kilka dni do zdobyczy do chwili całkowitego skonsumowania mięsa i drobniejszych kości.

Znakowanie terenu: Rysie spryskują moczem oraz wydzieliną gruczołów przyodbytowych charakterystyczne punkty w terenie: przewrócone drzewa, karpy korzeniowe, kamienie, słupki oddziałowe, itp. Zapach ten jest bardzo ostry i charakterystyczny. Kiedy intensywnie znakują (zwłaszcza okres cieczki), trasa ich wędrówki np. wzdłuż dróg czy przesiek leśnych ma bardzo charakterystyczny zygzakowaty przebieg: od jednej strony drogi do drugiej (od jednego obiektu znakowania do drugiego).

Sposób odżywiania

Ryś jest mięsożerny. Dzielne zapotrzebowanie dorosłego osobnika na pokarm wynosi do 2,5 kg mięsa.

Podstawowym pokarmem rysia w strefie lasów mieszanych i liściastych Palearktyki są dzikie ssaki kopytne, przede wszystkim sarny, ale także jelenie czy kozice. Mniejsze gatunki zdobyczy (zające, ptaki, gryzonie) tylko uzupełniają dietę, zwłaszcza w okresie letnim. Natomiast tam, gdzie nie ma lub jest mało ssaków kopytnych, zające i ptaki stanowią najważniejsze pożywienie. Wpływ rysia na populację współwystępujących z nimi ssaków kopytnych, a zwłaszcza sarny może, być bardzo znaczący. Dorosły samiec zabija średnio jedną sarnę lub jelenia na 5–6 dni, a samica prowadząca młode jedną taką zdobycz co 2–5 dni (w zależności od liczby młodych i ich wielkości).

Cechy ekologiczne

Typowe środowisko rysia w Europie stanowią duże kompleksy leśne, liściaste, mieszane i iglaste, zarówno w górach, jak i na nizinach. W azjatyckiej części zasięgu geograficznego zamieszkuje także zakrzewione, bardziej otwarte tereny, półpustynie, w tundrze, a w górach stwierdzany był powyżej granicy lasu. Nie unika lasów w znacznym stopniu pofragmentowanych, ale muszą one być też odpowiednio rozległe. Duże tereny otwarte, brak łączności między kompleksami leśnymi stanowią zasadniczą barierę dla migracji i zajmowania nowych terenów przez ten gatunek. Zasadniczym warunkiem bytowania rysia jest obecność odpowiednio licznej bazy żerowej, przede wszystkim sarny i jelenia. Rysie potrafią przebywać w bliskości człowieka, wsi, pól, dróg, gdyż tam często najłatwiej jest upolować sarny. Natomiast wymagają miejsc bardziej odludnych i spokojnych na założenie gniazda i wyprowadzenie młodych.

Ryś nie ma właściwie naturalnych wrogów. Zdarzają się sporadyczne przypadki zabijania rysia przez duże drapieżniki: wilki, rosomaki, tygrysy. Aktualnie największym ich wrogiem jest człowiek. W europejskich populacjach rysia, nawet objętych ochroną ścisłą, większość śmiertelności dorosłych rysia spowodowana jest działalnością człowieka (kłusownictwo, zabicie przez samochody lub pociągi). U drapieżnika tego stwierdzono występowanie licznych pasożytów, jak tasiemce, nicienie, glisty, włosień spiralny. Spośród chorób spotyka się przypadki wścieklizny i parwowirusy.

Siedliska z Załącznika I Dyrektywy Siedliskowej mogące wchodzić w zakres zainteresowania

Rysie nie są uzależnione od jakiegoś określonego typu siedliska, ich aktywność życiowa rozciąga się na wiele siedlisk.

- 9110 – kwaśne buczyny (*Luzulo-Fagenion*)
- 9130 – żyzne buczyny (*Dentario glandulosae-Fagenion*, *Galio odorati-Fagenion*)
- 9140 – górskie jaworzyny ziołoroślne (*Aceri-Fagetum*)
- 9150 – ciepłolubne buczyny storczykowe (*Cephalanthero-Fagenion*)
- 9170 – grąd środkowoeuropejski i subkontynentalny (*Galio-Carpinetum*, *Tilio-Carpinetum*)
- 9180 – jaworzyny i lasy klonowo-lipowe na stokach i zboczach (*Tilio-Acerion*) siedlisko priorytetowe
- 91D0* – bory i lasy bagienne
- 91E0* – łągi wierzbowe, topolowe, olszowe i jesionowe (*Salicetum albo-fragilis*, *Populetum albae*, *Alnion glutinoso-incanae*, olsy źródłiskowe)* siedlisko priorytetowe
- 91F0 – łągowe lasy dębowo-wiązowo-jesionowe (*Ficario-Ulmetum*)
- 91I0* – ciepłolubne dąbrowy (*Quercetalia pubescenti-petraeae*) siedlisko priorytetowe
- 91P0 – wyżynny jodłowy bór mieszany (*Abietetum polonicum*)
- 9410 – górskie bory świerkowe (*Piceion abietis* część – zbiorowiska górskie)

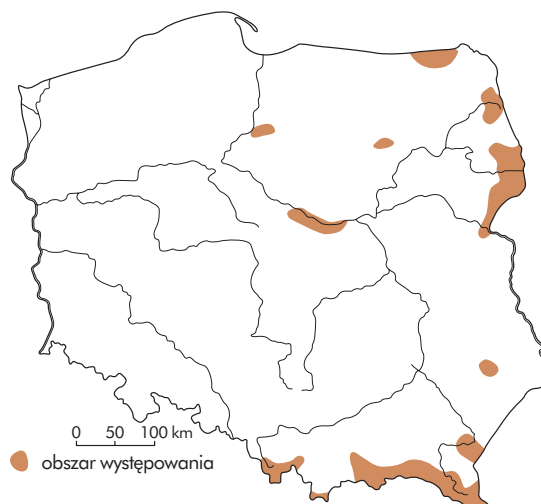
Rozmieszczenie geograficzne

Geograficzny zasięg występowania gatunku *Lynx lynx* rozciąga się od Europy Środkowej i Skandynawii, przez Turcję, Irak, Iran, Rosję i Mongolię, aż do Mandżurii. Po całkowitym wytępieniu został ponownie reintrodukowany do Szwajcarii, Francji, Czech, Włoch, Niemiec i Słowenii.

W Polsce ryś występuje w dwóch izolowanych regionach: w północno-wschodniej (populacja nizinna) i południowo-wschodniej (populacja karpacka) części kraju.

- Populacja nizinna występuje w Puszczy Białowieskiej, Knyszyńskiej, Augustowskiej, Piskiej, Rominckiej, Boreckiej i lasach Napiwodzko-Ramuckich. Od 1993 r. niewielka reintrodukowana populacja występuje w Puszczy Kampinoskiej i lasach Gostynińsko-Włocławskich.
- Populacja karpacka zajmuje Pogórze Przemyskie, Bieszczady, Beskid Niski, Beskid Sądecki, Gorce, Tatry, Pieniny i Beskid Żywiecki.

Istnieją dobre możliwości bytowania gatunku w północno-zachodniej Polsce, ale rysie nie są w stanie samodzielnie zasiedlić tych regionów, bardzo oddalonych od zasadniczych centrów występowania gatunku we wschodniej części kraju.

Występowanie rysia w Polsce

Status gatunku

Prawo międzynarodowe

Konwencja Berneńska	– Załącznik III
Konwencja Waszyngtońska	– Załącznik II
Rozp. Rady (WE) 338/97	– Załącznik A
Dyrektywa Siedliskowa	– Załącznik II i IV

Prawo krajowe

ochrona gatunkowa w Polsce	– ochrona ścisła (1) (2)
rekompensata strat	– za szkody w pogłowie zwierząt gospodarczych

Kategorie IUCN

Czerwona lista IUCN (2002)	– NT
Polska czerwona lista	– NT
Polska czerwona księga	– NT
Lista dla Karpat	– EN (w PL – EN)

Ocena IUCN: świat – nieumieszczony na liście; Polska – gatunek niższego ryzyka, ale bliski zagrożenia (near threatened).

Występowanie gatunku na obszarach chronionych

Na obszarach chronionych, ze względu na bardzo duże wymagania przestrzenne gatunku, występuje jedynie niewielka część polskiej populacji rysia. Drapieżnik ten występuje w 9 parkach narodowych: Bieszczadzkim, Magurskim, Gorczańskim, Pienińskim, Tatrzańskim, Babiogórskim, Roztoczańskim, Kampinoskim, Białowieskim.

Rozwój i stan populacji, potencjalne zagrożenia

Rozwój i stan populacji

W końcu XVIII wieku ryś zniknął z terenów na zachód od Wisły, a pod koniec XIX w. zachował się już tylko w Karpatach, Puszczy Białowieskiej i na Mazurach. Drapieżnik

ten był bezpośrednio wyniszczony przez człowieka jako cenny obiekt polowań, a pośrednio przez wycinanie lasów i rozwój rolnictwa.

Po II Wojnie Światowej rys był bardzo rzadkim gatunkiem w obecnych granicach polski i został objęty ochroną gatunkową. W wyniku wzrostu liczebności oraz dużego zainteresowania myśliwych polowaniem na tego drapieżnika, rys został wpisany na listę zwierząt łownych w 1953 r. Liczebność rysy szacowano wtedy na ponad 200 osobników. W 1995 r. rys został objęty ochroną gatunkową, Oficjalne szacunki liczebności, dochodzące do 700 osobników w połowie lat 80. były z pewnością znacznie zawyżone. Ostatnie badania, przeprowadzone w 2001 r. przez Zakład Badania Ssaków PAN w Białowieży, wykazały, że w Polsce bytuje około 200 rysy, a szacunki te mogą być nieco zaniżone ze względu na przyjętą metodykę. Aktualnie, drapieżnik ten kurczy zasięg swojego występowania, zwłaszcza w populacji nizinnej, północno-wschodniej części kraju. W Karpatach obserwuje się także regres liczebności, chociaż nie jest widoczne tak wyraźne zmniejszanie się arealu występowania gatunku.

Z punktu widzenia dziedzictwa przyrodniczego, na Polsce spoczywa specjalna odpowiedzialność zachowania skrajnych, najdalej na zachód w Europie Centralnej występujących naturalnych populacji rysy: nizinnej i górskiej. Stanowimy też łącznik między Europą Wschodnią, gdzie ciągle jeszcze rysie występują licznie, a Europą Zachodnią, gdzie zostały reintrodukowane i występują nielicznie w dużym rozproszeniu.

Potencjalne zagrożenia

Rys jako gatunek nie jest zagrożony w skali świata, natomiast jego populacja w Polsce doświadcza lokalnych, ale bardzo istotnych zagrożeń.

Kłusownictwo jest zasadniczym czynnikiem śmiertelności dorosłych rysy w naszym kraju. Jest to przede wszystkim giniecie rysy we wnykach stawianych przez kłusowników na sarny i jelenie (drapieżniki podążają po ścieżkach tych zwierząt i wpadają w pułki), a w mniejszym stopniu nielegalne polowanie na rysie przez myśliwych – posiadaczy broni palnej.

Rozwój infrastruktury komunikacyjnej: drogi i linie kolejowe. Co roku rejestruje się kilka przypadków rysy zabitych przez samochody lub pociągi.

Odizolowanie populacji (szczególnie w nizinnej części zasięgu) spowodowane brakiem możliwości migracji między większymi kompleksami leśnymi. Kompleksy te są oddzielone od siebie dużymi obszarami bezleśnymi, polami uprawnymi i łąkami, co praktycznie uniemożliwia przemieszczanie się rysy między nimi. Izolacja ta zostanie jeszcze powiększona przez spodziewany rozwój sieci autostrad i dróg szybkiego ruchu.

Zmniejszanie się naturalnej bazy żerowej w wyniku zbyt wysokiego pozyskania łowieckiego jeleniowatych. Dotyczy to przede wszystkim sarny, ale w górach także jelenia. Sa-

mice nie są w stanie zaspokoić w pełni zapotrzebowania pokarmowego rosnących młodych, czego wynikiem jest wysoka śmiertelność niedożywionego potomstwa. Powoduje to także zwiększoną śmiertelność wśród młodych rysy opuszczających matkę, które są jeszcze bardzo niedoświadczone w samodzielnym polowaniu na dużą zdobycz.

Propozycje działań ochronnych

Propozycje względem siedliska gatunku

Wyznaczyć i odtworzyć sieć korytarzy migracyjnych łączących główne kompleksy leśne Polski. Korytarze te powinny być zalesione i objęte jakąś formą prawnej ochrony, a w ich ramach przeprowadzone działania umożliwiające migrację zwierząt (np. przejścia dla zwierząt przez autostrady).

Propozycje względem gatunku

Utrzymać ścisłą ochronę rysia.

Stworzyć ośrodki rehabilitacji, gdzie można by przetrzymać młode rysie znalezione po śmierci matek, odchować (z jak najmniejszą ingerencją człowieka) do osiągnięcia dojrzałości, i wypuścić na wolność.

Lokalnie należy rozważyć okresowe wstrzymanie polowania na sarny, aby odbudować bazę żerową rysy.

Opracowanie i włączenie do programów edukacji ekologicznej służb leśnych specjalnych bloków tematycznych dotyczących roli drapieżnictwa w procesach regulacji dzikich ssaków kopytnych oraz wymagań środowiskowych rysy.

Doświadczenia i kierunki badań

Opracować standardową i łatwą do powszechnego stosowania metodę szacowania liczebności populacji i/lub ich tendencji do rozwoju.

Monitorować trendy liczebności i rozmieszczenia rysy w Polsce.

Opracować program reintrodukcji rysy do północno-wschodniej części Polski.

Bibliografia

- BIENIEK M., WOLSAN M., OKARMA H. 1998. Historical biogeography of the lynx in Poland. Acta zool. Cracov. 41: 143–167.
- BOER M., REKLEWSKI J., ŚMIEŁOWSKI J., TYRAŁA P. 2000. Reintroduction of the European lynx (*Lynx lynx*) to the Kampinoski National Park/Poland – a field experiment with zooborn individuals. Part III: Demographic development of the population from December 1999 until January 2000. Zool. Garten N. F 70: 304–312.
- JĘDRZEJEWSKI W., JĘDRZEJEWSKA B., SCHMIDT K., OKARMA H., KOWALCZYK R. 1999. Ekologia rysia (*Lynx lynx*) w Puszczy Białowiejskiej. Wiad. Ekol. 45: 17–41.
- JĘDRZEJEWSKI W., JĘDRZEJEWSKA B., OKARMA H., SCHMIDT K., BUNEVICH A. N., MIŁKOWSKI L. 1996. Population dy-

- namics (1869-1994), demography and home ranges of the lynx in Białowieża Primeval Forest (Poland and Belarus). *Ecography* 19: 122–138.
- JĘDRZEJEWSKI W., NOWAK S., SCHMIDT K., JĘDRZEJEWSKA B. 2002. Wilk i ryś w Polsce – wyniki inwentaryzacji w 2001 roku. *Kosmos* 51 (4): 491–499.
- JĘDRZEJEWSKI W., SCHMIDT K., OKARMA H., KOWALCZYK R. 2002. Movement pattern and home range use by the Eurasian lynx in the Białowieża Primeval Forest (Poland). *Ann. Zool. Fennici* 39: 29–41.
- NOWELL K., JACKSON P. 1996. Wild Cats, Status survey and conservation action plan. IUCN/SSC Cat Specialist Group, Gland, Switzerland: 382 s.
- OKARMA H. 1989. Występowanie i liczebność rysia w Polsce. *Łowiec Polski* 11: 8–9.
- OKARMA H. 2000. Ryś. Wydawnictwo „Świat”, Warszawa: 82 s.
- OKARMA H., JĘDRZEJEWSKI W., SCHMIDT K., KOWALCZYK R., JĘDRZEJEWSKA B. 1997. Predation of Eurasian lynx on roe deer and red deer in Białowieża Primeval Forest, Poland. *Acta Theriologica* 42: 203–224.
- OKARMA H., ŚNIEŻKO S., ŚMIETANA W., KUBACKI T. 2001. Ryś w Karpatach. *Łowiec Polski* 2: 23–25.
- PUCEK Z. (red.). 1984. Klucz do oznaczania ssaków Polski. PWN, Warszawa: 384 s.
- SCHMIDT K., JĘDRZEJEWSKI W., OKARMA H. 1997. Spatial organization and social relations in the Eurasian lynx population in Białowieża Primeval Forest. *Acta Theriologica* 42: 289–312.
- ŚMIETANA W., OKARMA H., ŚNIEŻKO S. 2000. Bieszczadzka populacja rysia. *Monografie Bieszczadzkie* 9: 147–155.

Henryk Okarma, Agnieszka Olszańska